

ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE FARŞÇA ALINTI (KOPYALAMA) CÜMLE TİPLERİ ve BAZI ANAHTAR SÖZLER

*Borrowed (Via Copy) Persian Sentence Types and Key Paroles
in Chagatai Turkish*

Vahit TÜRK*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 7-20

Öz: Türkçede yan cümlenin varlığı ve ne tür yapıların yan cümle olarak kabul edileceği, üzerinde tartışma olan bir konudur. Bu konuda Eski Uygur Türkçesi döneminde görülen yabancı diller ve kültürlerle karşılaşma sonucunda bu dillerden yapılan çevirilerle Türkçede daha önce görülmeyen yan cümle türleriyle ve yeni cümle çeşitleriyle karşılaşıldığı kabul edilmektedir. Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra da benzer bir durum yaşanmış ve özellikle Fars cümle yapısının Türk cümle yapısı üzerinde etkili olduğu, daha doğru bir ifadeyle Farsçadaki cümle tiplerinin Türkçe tarafından kopyalandığı görülmüştür. Ali Şir Nevâyî'nin Molla Abdurrahman Cami'den çevirdiği Nesayimü'l-Mahabbe bu konuda ilgi çekici örnekler barındırır. Oldukça hacimli mensur bir eser olan Nesayimü'l-Mahabbe cümle yapılarının çeşitliliği ve bu cümleler oluşturulurken kullanılan bazı anahtar sözlerin oldukça değişik işlevlerle kullanılmasıyla dikkat çeker.

Anahtar Sözcükler: Cümle, edat, Ali Şir Nevâyî, Nesayimü'l-Mahabbe, çeviri metinler.

Abstract: It is a controversial issue in Turkish that the suffixes and what kind of structures of the clause will be accepted as a subordinate clause. In this regard, it is accepted that as a result of the encounter with foreign languages and cultures in the period of Old Uyghur Turkish, subordinate sentence types and new sorts of sentences were not seen before in Turkish were encountered with the translations made from these languages. A similar situation occurred after the Turks adopted the religion of Islam and it was observed that the Persian sentence structure was particularly effective on Turkish sentence structure, to be more exact, Persian sentence types were copied by Turkish. Nesayimü'l-Mahabbe, translated by Ali Şir Nevâyî from Molla Abdurrahman Cami, contains interesting examples on this subject. Nesayimü'l-Mahabbe, which is a very voluminous prose work, draws attention with the variety of sentence structures and the use of some key paroles used in creating these sentences with quite different functions.

Keywords: Sentence, preposition, Ali Şir Nevâyî, Nesayimü'l-Mahabbe, translated manuscripts.

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul /TÜRKİYE.
v.turk@iku.edu.tr; Orcid: 0000-0002-8611-9939, Gönderim Tarihi: 02.09.2020/ Kabul Tarihi: 30.11.2020

Türkçe sözdiziminde yan cümlenin olup olmadığı tartışılmalı hususlardan biridir. Pek çok bilim adamı Türkçenin ilk yazılı metinlerinde şartlı yan cümleler dışında yan cümle olmadığını kabul eder (Mansuroğlu-1955). Karaağaç yan cümleyi “Bir cümlede, cümle ögelerinden herhangi birini nitelemek amacıyla kurulan ve cümle ögesine bağlama zamiri, yer ve zaman sözleriyle bağlanan cümle, yan cümledir” (Karaağaç-2013) biçiminde tanımlar. Buna göre temel cümleyle zarflık ilişkisi olan şart eki almış dil birimleri, ki/kim ilgi edatıyla temel cümleyle bağlanan yapılar yan cümle olarak kabul edilmek durumundadır.

Uygurlar döneminde değişik dinlerin kabul edilmesi, farklı kültürlerle ilişkiler, çeşitli dillerden yapılan çeviriler, özellikle dinlere ait metin çevirilerinde anlamı tam verme çabası gibi sebeplerle Köktürk yazıtlarında karşılaşılan cümle yalınlığı kaybolmuş ve bu dönem yazı dilinde şartlı yan cümleler dışında da çeşitli yan cümle türleri görülmeye başlanmıştır. Uygur metinleri üzerinde yapılan sözdizimi çalışmalarında bu durum açık biçimde gözlenir (Polat-2018). Türkçede Köktürk yazı dilinden sonraki dönemlerde dil ilişkilerine bağlı olarak model dillerden yapılan söz dizimlik seçilmiş kopyalamaların etkisiyle farklı cümle tiplerinin kullanılmaya başlandığı görülür.

Eski Uygur döneminde başlayan cümle yapısındaki çeşitlenmenin İslam dönemi metinlerinde artarak sürdüğüne tanık olunur. Fars coğrafyasına girip Farslarla iç içe yaşamaya başlama, Fars kültürünün önemli merkezleri olan şehirlere yerleşme Türkçe ile Farsça arasındaki dil ilişkilerini yoğunlaştırdı ve başta iki dilin söz varlığı, söz diziliş sistemi de dâhil olmak üzere hemen her alanı karşılıklı dil ilişkisi içine girdi. Esasında Fars kavimleriyle Türklerin ilişkisi tarihin bilinmeyen zamanlarına gider ve İran kaynakları, özellikle destanları yoğun biçimde İran Turan mücadelesinden söz eder, ancak iki dil arasındaki asıl etkileşimin İslam dönemi sonrasında oldu. Türklerin Fars coğrafyasındaki uzun süren egemenlikleri dolayısıyla Türkçenin Farsça üzerindeki model dil konumunun Fars cümle yapısını bütünüyle değiştirecek ölçüde olduğu bilinmektedir. İki dilin karşılıklı söz alış veriş bütünüyle ortaya konulmuş olmamakla birlikte hâkimlerin dilinin model dil olmasından dolayı Türkçenin Farsça üzerindeki etkisinin daha çok olduğu söylenebilir. Bu konuda Türkçe Verintiler Sözlüğü (Karaağaç-2008) adlı eser bir fikir verebilecek niteliktedir. Türkçe ile Farsça arasındaki ilişkilerin dönemlere göre ele alınıp araştırılması dil tarihimiz açısından ilgi çekici sonuçlar ortaya koyacaktır. Konu Gerhard Doerfer tarafından ele alındı, ancak daha derinlemesine araştırmalara gerek olduğu açıktır.

Özellikle dinle ilgili metinlerde yukarıda belirtildiği üzere anlamı tam yansıtmaya endişesi, daha doğru bir ifadeyle yanlış anlaşılmaktan dolayı günaha girme korkusu gibi dil ilişkisinin gerçekleşmesinde etkili olan sosyal baskılar öne çıktığı için Türkçe cümle yapısının zorlandığı, hatta bütünüyle bozulduğu örneklerle sıkça karşılaşılır. Bu durumun dildeki yansımalarından biri de çok miktarda Farsça alıntı edatın kullanılması olmuştur. Türkçenin ilk yazılı metinlerinde son derece sınırlı bir edat varlığı gözlenir, çünkü Türkçe, edatların görevlerini eklerle karşılama yeteneği olan bir dildir. Dil, eklerle yetinmeyip edat cinsinden ayrı sözcüklere gerek duyduğunda adlardan ve eylemlerden çeşitli eklerle kalıplaştırma yoluyla bunları oluşturdu. Eski Türkçede kökenleri ve oluşma biçimleri bilinen birkaç edatın var olduğu görülür, ancak İslam

dininin benimsenmesinden sonra Farsçadan geçen pek çok edat dilde kullanılmaya başlandı, özellikle din konulu çeviri metinlerde bu edatlarla oluşturulan ve Türk cümlesinin yalnlığına uygun olmayan pek çok cümle tipi kullanılır oldu. Bu durum nesir metinlerde daha belirgin olarak karşımıza çıkar. Harezmi Türkçesinin önemli eseri Nehcü'l-Feradis bu gözle değerlendirildiğinde üzerinde durmaya çalışığımız konunun başlangıç örnekleriyle karşılaşılr.

Janos Eckmann, Çağataycada Yardımcı Cümleler başlıklı çalışmasında Türkçede yardımcı cümlelerin gelişmesini üç aşamada ele almak gerektiğini belirtir. Bu aşamalar:

1. *En eski metinlerden itibaren şart cümlesi.*

2. *Uygurca devrinden itibaren, soru zamirlerinin ekseriyetle şart cümlesi başına getirilmesiyle yapılan **ilgileme cümlesi**, daha az miktarda başka yardımcı cümleler.*

3. *İslamiyet'in kabulünden sonra, bunlara ilaveten, Farsça bağlayıcılarla yapılan yardımcı cümleler (Eckmann-1959)*

Uygur metinleri üzerinde son zamanlarda yapılan söz dizimi çalışmalarında Eckmann'ın ikinci maddede "ekseriyetle" kaydıyla ifade ettiği durumun dışında da pek çok yan cümle örneğinin gösterildiğini belirtmemiz gerekir.

Eckmann bu yazısında konuyla ilgili bir çerçeve çizmiş ve Çağatay Türkçesindeki yan cümle yapılarının hangi başlıklar altında incelenmesi gerektiği konusunda görüşünü ortaya koymuştur. Biz ise bu çalışmada çeviri bir metin olan Ali Şir Nevâî'nin Nesayimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve adlı hacimli eserinde özellikle alıntı edatlarla kurulan, daha doğru bir ifadeyle Farsça cümle yapılarının birebir alıntılanmasıyla oluştuğu izlenimi veren cümleleri ve bu cümlelerin kuruluşunda ana cümle ile bağlantıyı sağlayan edatların ve başka bazı sözlerle ibarelerin işlevleri üzerinde durmaya çalışacağız. Ayrıca bazı sıfat, zarf ve isimlerin de cümle kuruluşunda değişik işlevler yüklediğini de göstermeye çalışacağız. Adı geçen eser Molla Abdurrahman Cami'nin Nefehatü'l-Üns adlı eserinin çevirisidir, ancak Nevâî birebir çeviri yapmadığını, bir kısım eklemeler ve çıkarmalar yaptığını belirtir. Nevâî'nin diğer mensur eserlerinde görülmeyen pek çok cümle tipinin bu eserde olması, eserin çeviri oluşuyla ve çevirenin aslına sadık kalma endişesiyle açıklanabilir. Ayrıca eserin aslında olmayan Nevâî'nin eklediği bölümlerde de bu cümle tiplerine fazlaca rastlanmadığı, yani Nevâî'nin kendi yazdığı yerlerde Türkçenin sözdizimine bağlı kaldığını da bir tespit olarak söylememiz gerekir.

Kısaca bu çalışmanın amacının din içerikli mensur bir metnin çevrilmesinde Türkçe cümle yapısının ne derece değiştirilebildiğinin, bu yapılırken kullanılan söz ve söz birliklerinin neler olduğunun, bu yapılarda Türkçe sözlerin de kullanıldığının belirlenmesi ve örneklerle ortaya konulması olduğu söylenebilir. Türkçe ve Farsça iki dilliliğin hâkim olduğu Herat çevresinde Türkçeye çevrilen bir eserin sözdizimindeki Farsça cümle kopyalamaları hakkında bir fikir sahibi olunması da bir başka amaçtır.

Örnek cümleler Kemal Eraslan yayınından (Eraslan-1979) alındı ve numaralandırmalar, alışımlı olan sayfa satır esasına göre değil, cümlelerin geçtiği kişinin eserde kaçınıcı sırada bulunduğuna göre yapıldı. Eserin giriş kısmından alınan cümlelerde ise yalnızca NM kısaltması kullanıldı.

I. Cümle Kuruluşundaki Anahtar Sözcükler ve İşlevleri

1. Ki/kim bağlama edatlarıyla oluşturulan cümleler:

“Alardın yüzdin biri sahib-nisab bolmaslar *kim* alarga zekât farz bolgay, ba’zı *ki* bolsalar hem tamamın Tiijri yolğa sarf kılğaylar.” (NM). Eserin giriş bölümünde mutasavvıflarla ilgili bilgi verilirken onların dünya malı karşısındaki tutumlarını anlatan cümlede *kim* ve *ki* bağlama edatıyla kurulan iki yan cümle yer almıştır. “Onların yüzde biri kendilerine zekât farz olacak kadar mal sahibi değiller, sahip olanlar da tamamını Tanrı yoluna sarf ederler.” biçiminde aktarabileceğimiz cümlede yer alan ilk yan cümleyi Türkçenin söz dizilişine göre sıfat-fiil yardımıyla temel cümle içerisinde ifade etmek mümkünken ikinci yan cümledeki ifade, sıralı cümle ya da ayrı bir cümleyle karşılanabilir.

Burada temel cümle, “Alardın yüzdin biri sahib-nisap bolmaslar.” bölümüdür, bu cümleye *kim* ve *ki* edatlarıyla ilişkilendirilen iki yan cümle, temel cümlede verilen anlamı açıklama ve güçlendirme işleviyle kullanılmıştır.

“Sordı *kim* bir yir *ki* siz cemaat anda yığılgay siz, bar mu?” (NM). Bu soru cümlesini yan cümleleri de içerecek biçimde Türkçenin yapısına uygun olarak şöyle ifade edebiliriz: “Sizin cemaat olarak toplanacağınız bir yeriniz var mı diye sordu.” Görüldüğü üzere burada zarf-fiil, sıfat-fiil ve yine bir zarf-fiil eki almış üç kelime kullanılmak suretiyle Türkçenin sözdizimine uygun biçimde karşılanmış oldu. Söz konusu cümle Türkçenin doğal söz dizilişinin bütünüyle bozulduğuna ve Farsça cümle kuruluşunun seçilmiş kopyasına örnek olarak gösterilebilir.

“Ni dirsın ol köijülni *kim* aija yahşı ün eser kılğay.” (24. kişi). Bu cümle de hemen bütün *ki/kim* ile kurulmuş yan cümleler gibi Türk cümle yapısını ters yüz eden bir örnektir. Cümle, “Güzel sesin etki yaptığı gönül hakkında ne dersin?” biçiminde aktarılabilir. Burada da *kim* ilgi edatının sonraki bölümün yüklemi olan fiil, sıfat-fiil eki almış bir kelimeyle asıl cümlenin açıklayıcısı durumuna getirilir.

“Kim bolgay *ki* illig haccımını ikki batman nanga satkun alıp bu dervişke birgey?” (83. kişi). Bu cümlede “kim” soru zamirinin Türkçedeki işleviyle kullanıldığı görülüyor. Cümleyi “Elli haccımı iki batman ekmek karşılığı satın alıp (ekmeği) bu dervişe verecek kim var?” diye aktarabiliriz. Burada *ki* ilgi edatının sorunun etkisini güçlendirmek üzere kullanıldığı anlaşılmalıdır.

“Ol kün *ki* min dünyadın kitsem, melayike tofrak savurgusıdurlar.” (88. kişi). “Benim dünyadan gittiğim gün melekler toprak savuracaktır.” Bu cümledeki şartlı yan cümle temel cümlenin zarf tümleci olarak alındığında *ki* ilgi edatı işlevsizleşiyor. Yan cümle bir sıfat-fiil eki yardımıyla *gün* isminin sıfatı durumuna getirildiğinde anlamlı bir yapı elde ediliyor.

Kim ilgi edatının sebep ifadesini ilişkilendirmek işleviyle kullanıldığı örneklerle de karşılaşılır: “Şibli Bağdat’dın Mısır’ga barur irdi, helallik tilegeli *kim* şuglı çağıda birevniñ yirige at koygan ikendür.” (155. kişi) “Şibli, meşgul olduğu sırada (yani yola girdiği ilk zamanlarda) birinin yerine at bağladığı için helallik istemek üzere Bağdat’tan Mısır’a gidiyordu.”

“Ve min anij hıdmet ü sohbetin lazım tuttum, ol vaktkaça *ki* dünyadın ötti.” (598. kişi). “O, dünyadan göçünceye kadar ben ona hizmet etmeyi ve onun sohbetinde bulunmayı gerekli gördüm.”. Bu cümle de zarf-fiil ve isim-fiillerin yardımıyla basit cümle biçiminde aktarılabilecek bir cümledir.

Şu cümlede sebep sonuç ilişkisinin açık biçimde *ki* ilgi edatıyla sağlandığı görülüyor: “Hacet fevti asanrakdur, andın *ki* horluk tartkay anij için.” “Bir ihtiyacı yok saymak, onun için aşağılanmaya katlanmaktan daha kolaydır.” Türkçenin doğal cümle yapısında temel cümle sonda bulunur, ancak bu eserde Türkçenin bu temel kuralını bozan çok fazla örnekle karşılaşılır. Bu durumun da yine çeviride asıl biçime bağlı kalma düşüncesiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Örnek cümlelerde görüldüğü üzere *ki* ve *kim* ilgi edatları, yan cümle ile temel cümle arasında ilgi kurmak, sebep sonuç ilişkisi kurmak ve temel cümleye açıklama cümlesini bağlamak gibi görevlerle kullanılmıştır.

2. Ta gösterme edatının farklı işlevleri:

Türkiye Türkçesinde gösterme edatı olarak kullanılan yansıma *ta* sözünün, Nesayimü'l-Mahabbe'de daha çok miktar zarfı, zaman zarfı ya da sebep sonuç ilişkisinin kurucu ögesi olarak kullanıldığı görülüyor. Türk cümlesi için doğal olmayan bu cümle tipi incelenen eserde sıkça karşımıza çıkar.

“Bir biri bile bey’at kıldılar kim nime yimegeyler, *ta* hilliyeti alarga sabit bolmagay” (25. kişi). “Helal oluşu onlara kesin olarak sabit olmadıkça herhangi bir şeyi yemeyeceklerine dair birbirlerine söz verdiler.” Yan cümle, olumsuz biçimiyle “olmadıkça” ya da olumsuzluğu kullanmadan “oluncaya kadar” zarflarıyla aktarılabilir. Görüleceği üzere “*ta*” sözü, zarf olarak kullanılmıştır.

“Ol taşladı kerh yüzidin ve muntazır irdi kim na’leyniniij şiraki üzülgey, *ta* aija serzeniş kılay” (29. kişi). O, istemeyerek attı ve ona serzenişte bulunayım diye çarığının bağının kopmasını bekliyordu.” Bu örnekte iki cümleden oluşmuş bir sıralı cümle ve biri *kim* ilgi edatıyla, diğeri *ta* edatıyla başlayan iki yan cümle olduğu görülüyor. “Muntazır irdi” cümlesine *ta* edatıyla bağlanan yan cümleyi “serzeniş kılamak için” olarak aktardığımızda sebep sonuç ilişkisi daha açık görülür.

“Özige Kezzap lakap koyup irdi, *ta* bu lakap bile çarlamasalar, bakmas irdi” (104. kişi). Kendine kezzap lakabını takmıştı ve böyle çağırmadıkları sürece dönüp bakmazdı.” Bu örnekte de *ta* sözünün zarf göreviyle kullanıldığı görülüyor.

“Ve didi kim memalikde hadise törepdür, *ta* ma’lum kılmagay min ki nidür, içmegey min” (211. kişi). “Ülkelerde olaylar çıkmaktadır, neler olduğunu öğrenmediğim sürece bir şey içmeyeceğim dedi.” Bu örnekte iki temel cümle, üç yan cümle bulunmaktadır. *Ta* sözcüğüyle başlayan yan cümle, içmek yüklemine zarf tümleci durumundadır. Bu örnek, Farsça cümle tiplerinin kopyalanmasının ne derece ileri taşındığını gösteren ilgi çekici bir örnektir.

“Mihmannı sözge tuttu, *ta* bile iftar kılgay” (356. kişi). “Birlikte iftar edinceye kadar konuğu lafa tuttu.” Burada da sebep sonuç ilişkisi gösteren bir yan cümle ve *ta* sözcüğünün zarflık göreviyle karşılaşırız.

“Hergiz Nasrâbâdî nazarıga barmadım, *ta* gusl kılmadım” (367. kişi). “Gusül abdesti almadan asla Nasrâbâdî’nin huzuruna çıkmadım.” Olumsuz yan cümle, -mAdIn zarf-fiil ekiyle temel cümleye bağlanabileceksen Türkçe sözdizimine aykırı biçim tercih edilmiştir.

“Bu nev sözler aytur irdi, *ta* küneş batar irdi” (367. kişi). “Güneş batıncaya kadar bu tür sözler söylerdi.”

“Ta min Şeyh Zeynüddin Ali Külal sohbetiga yitmedim, rafzdın kutulmadım ve ta Hace Attar meclisiga ulanmadım, Tiijri’ni tanımadım” (451. kişi). “Ben, Şeyh Zeynüddin Ali Külal’ın sohbetine katılincaya kadar Rafizilik’ten kurtulmadım ve Hace Attar’ın meclisine katılincaya kadar da Tanrı’yı tanımadım”.

“Şeyh aija irşad ü telkin icazeti bitip öziniij mülkige uzatmışlar, ta ol mülkde halayıkı Tiijriğe irşad kılğay” (472. kişi). “Şeyh ona, o ülkede halkı Tanrı yoluna yönlendirmesi için irşat ve telkin icazeti yazıp kendi ülkesine göndermiş.” *Ta* sözcüğünün bu cümlede “-ması için” anlamı verdiği ve sebep ifade ettiği görülüyor.

“Anda bardılar, *ta* su algaylar. Ni su taptılar ve ni sudın eser” (581. kişi). “Su almak üzere oraya gittiler, ancak ne su, ne de sudan bir iz buldular.”

“Min bardım, *ta* anı körgey min” (437. kişi). “Ben onu görmek için gittim.” Son iki örnekte de *ta* sözcüğünün yine sebep sonuç ilişkisi kurduğu görülüyor.

3. Eger, egerçi ve meger edatları ve cümledeki işlevleri:

Eğer ve *meğer* edatları Türkçenin bugün de kullandığı edatlardır, ancak tarihi metinlerde görülen egerçi edatı günümüzde *gerçi* biçimiyle kullanılmaktadır. Farsça olan her üç edatla da Çağatay Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaşılır.

“Şeyh didi ki eger ol Ebu Müzahim’dür ki min körüp min, bola alur ki mini uş mundak ok körgey” (55. kişi). “Eğer o, benim gördüğüm Ebu Müzahim ise, beni tam da bu halimle görmüş olmalı dedi.” Eger edatı bu cümlede Türkiye Türkçesinde olduğu gibi cümle başı edatı olarak kullanılmış ve işlev olarak da bir fark söz konusu değildir.

“Şeyhülislam didi kim keramet satkuçi ta anı kabul kılğaylar magrurdur ve keramat satkun alguçi *egerçi* it üni kılmas, amma itdür, yani hakikat keramet imes, andın özge nimedür” (267. kişi). “Şeyhülislam; keramet satıcısı, onu kabul ettikleri sürece mağrurdur, keramet satın alan ise köpek sesi çıkarmasa bile köpektir, yani gerçek (asıl olan) keramet değil, başka bir şeydir dedi.” Oldukça karmaşık biçimde oluşturulmuş olan bu cümlede *kim*, *ta*, *ve*, *egerçi*, *amma*, *yani*, *özge* edatlarının kullanıldığı görülüyor. Türkçe bir cümlede bu kadar çok sayıda ve çeşitli edat kullanılması olağan bir durum değildir. Bu durum ancak metni çevirirken aslına sadık kalmaya aşırı özen gösterilmesiyle açıklanabilir. *Egerçi* edatının bu cümledeki işlevini *gerçi* ile (... gerçi köpek sesi çıkarmaz, ancak...) biçiminde karşılamak da mümkündür.

“Didiler ki pes akl nidür? Didi akl acizdür, yol körsetmez, meger acizga” (78. kişi). “Akıl nedir diye sordular. O, akıl acizdir, acizden başka kimseye yol göstermez dedi.” Bu cümlede *meger* edatından sonra gelen kısım, Türkçe cümle yapısı düşünüldüğünde *eksiltili* yapı olarak adlandırılabilir. Cümle, “Akıl acizdir, aciz olmayana değil, ancak aciz olana yol gösterir” biçiminde aktarıldığında bütünlenmiş olur.

“Hem ol dipdür ki biyik tutmagay Tiiجري dostlarınij kadrın, *meger* ol ki Tiiجري kaşıda kadrı biyikdür” (279. kişi) “Yine o şöyle demiş: Tanrı dostlarının değerini yüce tutmayacak, ancak Tanrı karşısında değerinin yüce olmasını arzu edecek!” Bu cümlede *meğer* edatının bir önceki örneğe göre biraz daha farklı bir işlevle kullanıldığı görülüyor.

“Şeyhülislam didi kim bizim taleb ü cehdimizdin hiç nime kılmes ve hiç yirge yitmes biz, *meger* ol ki kişiğe anij inayeti bolgay” (339. kişi). “Şeyhülislam; bir kişiye Tanrı’nın yardımı olmadıkça bizim talebimizden ve çabamızdan hiçbir şey ele geçmez ve biz hiçbir yere ulaşamayız dedi.” Bu cümlede *meğer* edatı, ancak sözcüğüyle aktarılabilir.

“Atası didi ki bu tüşni kimse tabir kıla almas, *meger* Şeyh İbrahim” (508. kişi). “Babası, bu düşü Şeyh İbrahim’den başka kimse yorumlayamaz dedi.” Bu cümlede de yukarıdaki örnekte olduğu gibi eksilteli bir yapı görülüyor. Yardımcı cümle, “Ancak Şeyh İbrahim yorumlayabilir” biçiminde aktarıldığında eksiklik tamamlanmış olur.

4. Ya, Ya... Ya... Edatlarıyla kurulan cümleler:

“Min saija dost irdim, bu dostluk aybiijnı maija yaptı, dostluguij cihetidin bilmedim yahşi kıla sin, ya yaman” (25. kişi). “Ben sana dost oldum, bu dostluk, benim için senin kusurlarını örttü, dostluğundan dolayı iyilik mi, yoksa kötülük mü yaptın bilmedim.”

Sofi sin bolgay sin, ya min? (332. kişi) “Sofi sen misin, yoksa ben miyim?” Bu cümlede *ya* edatının yoksa göreviyle kullanıldığı görülüyor, ayrıca bu cümle vurguyla kurulan soru cümlesine de güzel bir örnektir. Bu örnekte görülen bol- eyleminin er- ve tur- eylemleri gibi bildirme işleviyle kullanılması Çağatay Türkçesi metinlerinde sık görülen ve ayrı bir çalışmanın konusu olacak bir durumdur.

“Nesaga bardı ziyaret üçün, ya özge işke” (334. kişi). “Bir ziyaret için, ya da başka bir iş için Nesa’ya gitti.” Her iki örnekte de eksilteli yapı görülüyor.

“Ottuz yıldur ki min dua kılar min ki ya Rab, bir turfetü’l-ayn mini mana koy ki biley ki min nidür min, ya bar mu min, henüz ittifak tüşmeydür” (758. kişi). “Ben otuz yıldır Ya Rabbi, bir göz açıp kapayıncaya kadar beni bana bırak da ne olduğumu ya da olup olmadığımı bileyim diye dua ediyorum, ancak henüz kabul görmedi.” Bu cümlede *ya* edatının *ya da* işleviyle kullanıldığı görülüyor.

Rüzgârının gavısı irdi. Gavs yaşurundur, ya hayrda, ya şerde. (NM212. kişi). “Zamanın gavısı idi. Gavs, hayırda da şerde de gizlidir.” Bu cümleyi anlamı olduğu gibi koruyacak biçimde “Gavs, hayırda da şerde de gizlidir.” biçiminde kurmak mümkündür, ancak bu tercih edilmemiş ve Türkçenin söz diziliş düzeni bozulmuş, aktarma Fars cümlesine göre yapılmıştır. Cümledeki *ya* edatlarını *hem* edatıyla aktarabiliriz.

5. Belki edatının kullanımı:

“Cüneyt bildi kim Vasıf il hurd-ı halığa söz aytmas, *belki* hem inçke ve hem biyik aytur ki il andın behre tapmaslar, aija rıfk u rahmet sarı delalet kıldı” (22. kişi). “Cüneyt, Vasıf’ın insanların seviyesine göre konuşmadığını, hatta ince anlamlı ve yüksek seviyeli konuştuğunu, o yüzden insanların o sözlerden nasiplenemediklerini anladi ve onu yumuşak huylu ve bağışlayıcı olmaya yönlendirdi.”

“Ve şeyh terbiyeti eserinin kemâlga *belki* tekmlil mertebesiga yitti” (492. kişi). “Ve şeyhin verdiği eğitimin etkisiyle olgunluğa, hatta mükemmellik derecesine ulaştı.”

Türkiye Türkçesinde ihtimal bildirmek üzere kullanılan “*belki*” edatının Çağatay metinlerinde “*hatta*” işleviyle kullanıldığı görülür. Bu iki örnekte de belirtilen durum söz konusudur.

6. Şayet edatının kullanımı:

“Ve didim ki mini körmeydür ve bilmes, *şayed* ashab arasında Ebu Ali atlıg birev bar irkin” (437. kişi). “Beni görmüyor ve tanımaz, belki de ashab arasında Ebu Ali adlı biri var dedim.” Bu cümleyi “irkin” edatını dikkate alarak “acaba” sözüyle “Acaba insanlar arasında Ebu Ali adlı başka biri mi var?” biçiminde aktarmak da mümkündür.

“Şeyh Muhammed Halid (r) kabri başıda Kur’an hatm kılğay sin, *şayed* bu bela def bolğay” (494. kişi). “Şeyh Muhammed Halit’in kabri başında Kur’an’ı hatmedeceksin, belki o zaman bu bela def olur.”

“Eger hakim anı tapmasa, *şayed* ki bizge gazab kılğay” (NM494. kişi). “Eğer hâkim onu bulmazsa, belki de o bize kötülük edecek.”

Bu örneklerde de “şayet” edatının Türkiye Türkçesindeki kullanımından farklı bir işlevle, ihtimal bildirmek üzere kullanıldığı dikkati çekiyor.

7. Neyüçün ki cümle başı edatıyla sebep-sonuç ilişkisi:

“Ol dipdür ki müridka bir möşük fermandı bolgan yahşırakdur ki öz fermandı, *neyüçün ki* gayr bile sohbet Huday üçündür ve özi bile sohbet nefis ü heva üçün” (355. kişi). “O, bir mürit için bir kedinin buyruğunda olmak, nefsinin buyruğunda olmaktan daha iyidir, çünkü başkasıyla sohbet Tanrı için, kendisiyle sohbet ise nefsi ve arzuları içindir dedi.”

Neyüçün ki yapısının, açıklama cümlesinin başlatıcısı olarak “çünkü” göreviyle kullanıldığı görülüyor.

8. Yani edatının kullanılışı:

“Ol kişiğe ayttı kim aija bir nime bir kim ol eger Tijri’ni tanısa irdi, maija kilmes irdi, *ya’ni* imtihanga” (250. kişi). “O kişiye, ona bir şey ver, eğer o Tanrı’yı bilseydi, beni sınamak için gelmezdi dedi.”

Türkiye Türkçesinde açıklama cümlelerinin başlatıcısı olarak kullanılan *yani* edatı burada da aynı işlevle görülüyor, ancak edattan sonraki eksiltili yapı dikkat çekicidir.

9. Üçün edatının sebep-sonuç ilişkisi:

“Vakti özin köydürmekke birdi, anıj *üçün* köymedi ve aija suhte at koydular” (410. kişi). “Bir vakitler kendini yakmak istedi, yanmadığı için ona “suhte” adını koydular.”

Orhun yazıtlarından beri var olan ve hemen bütün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan “üçün” edatı, Türkçe cümle yapısında filimsilerden sonra gelip sebep bildiren zarf oluşturur, ancak burada fiilin önünde kullanılmış ve Türkçe yer düzenine aykırılık ortaya çıkmıştır.

10. Gûyâ edatının kullanılışı:

“Tört kişi andak huşunet bile hâcega yapuştılar, *gûyâ* arada kanî vakı boluptur” (448. kişi). “Dört kişi öyle kızgınlıkla hocaya yapıştı, sanki arada kan davası olmuştu.”

Gûyâ edatının sanki işleviyle kullanılması, Türkiye Türkçesinde pek görülmeyen bir durumdur ve bu kullanım edatın farklı bir işlevi olarak kaydedilebilir.

11. Sıfat olarak “*evvel*”:

Evvel kelimesi, Türkiye Türkçesindeki kullanılışından farklı kullanılışıyla dikkat çeken sözcüklerden biridir. Bu sözcük, zarf olarak değil, “*ilk*” anlamında sıfat olarak kullanılır. Aşağıdaki üç örnekte de “*ki/kim*” ilgi edatlarının da yer aldığı ve yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Fars cümlesinin özelliğiyle Türkçeye taşındığı görülmektedir.

“*Evvel* kişi kim sofi didiler, ol irdi” (NM16-26). “Sofi dedikleri ilk kişi o idi.”

“*Evvel* kişi kim işaretni ibarega kultürdi ve bu tarikdın söz ayttı, ol irdi.” (NM18-3.) “İşaret dilini yazıya geçiren ve bu konuyla ilgili söz söyleyen ilk kişi o idi.”

“Ve ol *evvel* kişidür ki fena vü beka ilmide söz dipdür.” (NM73. kişi). “Fena ve beka ilmiyle ilgili söz söyleyen ilk kişi o idi.”

Nesayimü'l-Mahebbe'de bu yapıda pek çok cümle bulunmaktadır, ancak bu örneklerde görülen diziliş ve anlam diğer örneklerde de fazlaca bir değişiklik göstermez.

12. Sıfat olarak “*her*”:

“Ol dipdür ki *her* kişini kim meşayih ve evliya sohbeti pakize kılmağay, hiç pendî bile pakize bolmağay.” (182. kişi) “O, şeyhlerin ve velilerin sohbetiyle temizlenmeyen herhangi bir kişi, hiç kimsenin öğüdüyle temizlenmez demiş”. Çokluk ifade eden ve belirsizlik sıfatı olarak kullanılan *her* sözcüğünün bu örnekte teklik ifadesiyle ve yine belirsizlik sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Alardın *her* kişî anij sözi bile yandı selamet bardı, her kişi badiyega kirdi semumdın örtendi” (300. kişi). “Onun sözüyle geri dönen herkes sağ salım vardı, ancak çöle giren herkes çöl rüzgârıyla yandı.” Bu örnekte yukarıdaki cümlelerin aksine *her* sözünün çokluk ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca günümüz Türkiye Türkçesinde kalıp biçimiyle kullanılan Farsça+Farsça herkes yerine Farsça+Türkçe *her kişi* ibaresi de dikkat çekmektedir.

13. *Yok* sözünün kullanımları:

Nesayimü'l-Mahabbe'de Türkçe *yok* sözünün Türkçe cümle yapısında görülmeyen işlevlerle sıkça kullanıldığı görülür. Bu yapılar, Fars cümlesinin kalıbını bozmadan Türkçe kelime ile karşılanması biçiminde değerlendirilebilir.

“Amma bilmesler kim alardın kabul kılıpdurlar, ya *yok*” (19. kişi). “Ama onlardan kabul edip etmediğini bilmezler” Biçiminde Türkçedeki zarf-fiil (-p) ve sıfat-fiil (-dİk) kalıbıyla ifade edilen ve soru ya da olumsuz yapıyla kurulan cümle tipi, çeviri yoluyla “*yok*” sözcüğü kullanılarak karşılanmıştır.

“Her kim anı (Tanrı'yı) bim yüzidin perestiş kılır, özin perestiş kılır ve öz necatı tama'ıga tiprenür, *yok* mahabbet ü ferman itaatıga.” (21. kişi). “Her kim Tanrı'yı

korkudan dolayı yüceltir, aslında kendisini yüceltir ve Tanrı'ya olan muhabbetinden ya da buyruklarına itaat için değil kendi kurtuluşu için uğraşır". Bu örnekte değil anlamında kullanılan yok sözüne yine Türkçede karşılaşılmayan bir işlev yüklendiği görülüyor.

Yok sözcüğünün *ki* ilgi edatıyla kullanıldığı pek çok örnekle de karşılaşıyor. "Sofi munda mihmandur, mihman tekazası mizbanga cefadur, mihman ki edeblik bolgay, muntazır bolgay, *yok ki* mütekazi" (22. kişi). "Sofi burada konuktur, konuğun varlığı ev sahibine cefadır, konuk buyurucu değil, edepli olmalı ve beklemeli".

"Can ve köijül ve başni anij yolıda koygay sin ve henüz özüijni mukassir bilgey sin, *yok ki* az renc ki andın saija yitişse, şikâyet kılğay sin" (99. kişi). "(Canı feda etmek) Tanrı'dan sana azıcık sıkıntı geldiğinde şikâyet etmek değil, canı, gönlü ve başı Tanrı yoluna koymak ve yine de kendini kusurlu görmektir".

"Ali b. Sehl'din sordılar ki belî künin yad bilür mi sin? Didi niçük *yok*, ol hod güya tüne küni irdi" (110. kişi). "Ali b. Sehl'den Belâ (evet) günü hatırında mı diye sordular. O, niçin hatırında olmasın, o, sanki dünkü gün idi dedi."

"Ve ol karı su kırığıya ayak koyup çıktı ve didi kim manga sîli urar sin, tevbe kıldıj, ya *yok?*" (NM315. kişi). "Ve o yaşlı, ayağını atıp suyun kıyısına çıktı ve bana tokat vurur musun, tevbe ettin mi, yoksa etmedin mi dedi".

Bu cümledeki "*ya yok*" ibaresinin "*yoksa*" işleviyle kullanılması da değişik bir durum olarak dikkat çekiyor.

"Her kayan tise bar, barur biz ve her kayan tise bol, bolur biz; bendelik budur, *yok ol ki* sin ayta sin" (NM442. kişi). "Her nereye git dese gideriz ve her ne yanda ol dese oluruz; kulluk böyle olur, senin söylediğin gibi değil."

Bu örnekte "*yok ol ki*" ibaresi bütün olarak yukarıdaki örneklerdeki "*yok*" işleviyle kullanılmıştır.

Yok sözcüğüyle kurulan bu yapıların hemen hepsinin eksiltili olarak vasıflandırılabilir yapılar olduğu görülüyor. Yukarıda başka sözcüklerle de kurulan eksiltili yapılar olduğu görülmüştü. Eksiltili cümle, Türkçede bu kadar sık görülen bir yapı değildir. Bu durumu da Fars cümle yapısının kopyalanması olarak değerlendirmek uygun olur.

14. Çün zarfının kullanılışı:

"Çün kildi şeyh ötüp irdi" (355. kişi). "Geldiği zaman şeyh ölmüştü."

"Çün mesciddin çıktuk, atamız Şeyh Ebu'l-Kasım kaşığa ilti" (369. kişi). "Mescitten çıkınca babamız Şeyh Ebu'l-Kasım'ın huzuruna götürdü."

"Çün savma'aga kirip kaşığa olturduk, bir biyik tâkça irdi, pir atamga ayttı kim Bu Sa'id'ni igniijge köter, ol takda bir nandur, tüşürsün" (369. kişi). "Tekkeye girip şeyhin karşısına oturduğumuzda bir yüksek raf vardı, pir babama, Bû Sait'i omuzuna kaldırdı, o rafta bir ekmek var, indirsün dedi."

Bu örneklerde Farsça "çün" sözcüğü cümle açıcı olarak kullanılmış ve kendisinden sonraki sözcüklerle, özellikle eylemlerle zaman bildiren zarf görevi yüklenmiştir.

15. Miktar Zarfı: *Olça*

“İbrahim Merginânî dipdür ki olça kulak aijlagay ilmdür ve olça fehm aijlagay hikmetdür ve olça anij bile işitkey ve anij bile aijlagay sin, hayat ve tiriglikdür” (276. kişi). “İbrahim Merginânî şöyle demiş: Kulak ile işiterek anlaşılan kadarı bilimdir, fehm ile anlaşılan kadarı hikmettir, onunla (Tanrı ile) işitip onunla (Tanrı ile) anladığın kadarı ise hayat ve yaşamaktır.”

“Sonra hadimesiga didi ki olça bar, alıp kil ki bu derviş yisün.” (359. kişi). “Sonra hizmetçisinde ne varsa alıp gel de bu derviş yesin dedi.”

Türkçede +ÇA eşitlik hâli ekinin üzerine geldiği kelimeye gibi, kadar, göre edatlarının görevini yüklemesi bilinen bir husustur. Buna göre “olça” sözcüğünü “o kadar” biçiminde anlamlandırmak gerekir, ancak Çağatay Türkçesi metinlerinde bu sözcük, bu iki örnekte olduğu gibi “kadar” göreviyle sıklıkla kullanılır.

16. Zaman Zarfı: *Hâlâ*

“*Hâlâ* munda öledür min” (118. kişi). “Şimdi burada ölüyorum.”

Bu sözcük bir durum ya da eylemin sürekliliğini belirtmek üzere kullanılır, ancak bu örnekte “şimdi” zarfının karşılığı olmak üzere kullanıldığı görülüyor.

17. *Elbette* zarfının kullanılışı:

“Didi ki eger *elbette* kilür sin kademiijni minij kademimdin özge yirge koyma” (213. kişi). “Eğer mutlaka geleceksen ayağını, benim ayağımı bastığım yerden başka bir yere basma dedi.”

Onaylama sözcüğü ve edat olarak kullanılan “*elbette*”, bu örnekte “*mutlaka*” anlamıyla ve zarf olarak kullanılmıştır.

18. *Andak ki* ibaresinin kullanılışı:

“Sofi irdi, meşayıhdın köp körüp irdi, *andak ki* körmek kirek” (406. kişi). “Sofi idi, pek çok şeyh görmüştü, zaten öyle yapmak (görmek) gerek.”

İbarenin bu örnekte, zaten, mutlaka gibi anlamlara gelecek biçimde kesinlik belirtmek üzere kullanıldığı görülüyor.

“Baba didi kim *andak ki* Tiijrî dergahıga barurlar, kile alsalar, kir diijler” (472. kişi) “Baba, öylece Tanrı’nın dergâhına gidiyorlar, gelebilirlerse, gir deyiniz dedi.”

Bu örnekte ise *andak* sözcüğünün Türkçedeki anlamına daha yakın bir kullanımı görülüyor. Bilindiği üzere *andak* sözcüğü, *öyle*, *öylece*, *onun gibi* anlamlarıyla tarihi lehçe metinlerinde sıklıkla görülür.

19. Her *nidin* ibaresinin kullanılışı:

“Minij halim mütegayyir boldı ve batınım *her nidin* Hak gayrıdur, münkatı boldı” (472. kişi) “Benim halim başkalaştı ve gönlümde Hak’tan başka ne varsa hepsi kesildi.”

Yine Türkçe söz dizilişine aykırı bir yapı ve biri Farsça, diğeri Türkçe iki sözün bir araya gelerek farklı bir görevle kullanılması söz konusu. Türkçe *nidin* soru sözü,

burada “şey, nesne” anlamıyla görülüyor. Aslında Oğuz sahasındaki nesne ve diğer lehçelerdeki nerse sözcükleri içerisinde de ne soru sözünün varlığı düşünülürse, anlamda bir aykırılık olmadığı anlaşılır, ancak cümlenin yapısı Türkçe cümle dizilişine uygun değildir.

Buraya kadar ele alınan örnekler, Nesayimü'l-Mahabbe'deki Türkçe cümle yapısına uygun olmadığı düşünülen cümleler idi. Makalenin bundan sonraki bölümünde eserdeki cümle yapılarını biraz daha yakından tanıtmak amacıyla aynı eserde sıkça görülen üç konu üzerinde de kısaca durulma gereği duyuldu. Bu konulardan birincisi, herhangi bir soru ögesi kullanmadan kurulan soru cümleleridir. Bilindiği üzere Türk dili soru cümlelerini başa ve sona gelen soru bildiren dil birimleriyle kurar. Türkçenin bir diğer soru cümlesi kurma yolu da vurgu ile soru yapmaktır, ancak daha çok konuşma diline ait olan bu yolun incelenen eserde sıkça kullanıldığı görülüyor. Aşağıda bunun birkaç örneği verildi.

II. Farklı Kullanımlar

1. Vurgu ile soru cümlesi oluşturma:

Türkiye Türkçesi yazı dilinde çok yaygın olmayan, ancak ağızlarda sık karşılaşılan vurguyla soru yapma yöntemi, Çağatay Türkçesi yazı dilinde çok görülen bir durumdur. Çağatay Türkçesindeki bu durum, doğal olarak bugün de Doğu Türk yazı dillerinde yoğun biçimde görülür. İncelediğimiz metinde de bunun fazlaca örneğiyle karşılaşılır.

“Didi bu tivege gam-hârlıg kıla algay-sin? Didim kıla algay-min” (74. kişi). “Dedi bu deveye bakabilirsin (bakabilir misin)? Dedim bakabilirim.” (Bu deveye bakabilir misin dedi, bakabilirim dedim.)

“Sin hem bular bile kilip sin? Didim beli. Sojra didi kim tiler sin ki min yağın tilegey min. Didim beli, neyüçün tilemegey min?” (108. kişi). “Sen de bunlarla birlikte mi geldin? Evet dedim. Sonra, benim de yağış dilememi mi istiyorsun dedi. Evet, niçin istemeyeyim dedim.”

Didim ya Eba Cafer toijmay sin? (112. kişi). “Ey Ebu Cafer, donmuyor musun dedim.”

Maija selam birip didi kim ay Ebu'l-Hüseyn hacga âzim sin? (212. kişi) “Bana selam verip ey Ebu'l-Hüseyn hacca mı gidiyorsun dedi.”

İbn Sem'un aija didi kim Resul (sas)'ni tüş köredür irdiij? (299. kişi) “İbni Semun ona Resul (sas)'ü düşünde mi görüyordun dedi.”

Musa-i İmran cevab yiberdi kim minij mij düşmenim bar ki her kaçan maija dest tapsalar, akşamgaça fırsat birmesler ve tirig koymaslar. Sofi sin bolgay sin, ya min? (332. kişi). “Musa İmran ona şu cevabı gönderdi: Benim bin düşmanım var ve beni ne zaman ele geçirseler fırsat vermezler ve hayatta koymazlar. Sofi sen misin, yoksa ben miyim?”

2. -sA ekinin zarf yapması:

Şartlı yan cümle kuruluşunda görev alan -sA ekli fiillerin ve buna bağlı olan sözcüklerin Orhun yazıtlarından itibaren zarf işleviyle kullanıldığı görülür. Bu durumla

Nesayimü'l-Mahabbe ve diğer Çağatay metinlerinde de sıkça karşılaşılır. Aşağıdaki birkaç örnek durumu göstermek açısından yeterli görüldü.

“Çün marifetden söz aytsa irdi, meşayih andın korkarlar irdi” (55. kişi) “Marifet ile ilgili konuştuğunda (konuşunca) şeyhler ondan korkardı.”

“Nageh birev kiçkem tarafıdın mini çarladı. Baktım irse, kördüm, a'rabîdür, tive mingen” (74. kişi). “Birisini ansızın ensem tarafından beni çağırdı. Baktığımda deveye binmiş bir Arap olduğunu gördüm”.

“Şeyh Ebu'l-Hayr-ı Askalânî dipdür ki Ebu Bekr-i Kisâ'î uyusa irdi, kögsidin Kur'an okugan üni kilür irdi” (143. kişi) “Şeyh Ebû'l-Hayr Askalânî; Ebû Bekr Kisâî uyuduğu zaman göğsünden Kur'an okuma sesi gelirdi demiş”.

“Atamga didi ki namazdın farig bolsaj, anı bizim kaşımızga kültür” (369. kişi) “Babama, namazın bittiğinde onu benim yanıma getir dedi.”

“Çün seferde bolsa irdi, nameler maija yiberür irdi” (423. kişi) “Yolculukta olduğunda da bana mektuplar gönderirdi”.

3. Bolmak eyleminin ihtimal ifadesi:

Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biri olan bol-/ol- fiili, oldukça farklı anlam ve işlevlerle kullanılır. Bu iki cümlede fiilin ihtimal ifadesini karşılamak üzere kullanıldığı görülüyor.

“Ve dipdürler ki tevhid sırrıga yitse bolur, amma marifet sırrıga yitmek düşvardur” (450. kişi) “Tevhit sırrına ulaşma ihtimali vardır, ancak marifet sırrına ulaşmak zordur demişler.”

“Bir vakt namaz kılır irmiş bolgay ve agzıga nime salıp çaynap yutmas irmiş bolgay” (603. kişi). “Bir vakitler namaz kılmış olmalı, ayrıca ağzına bir şey alıp çiğneyip yutmuyor olmalı”.

4. Yer düzeni:

Yukarıda çeşitli başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılan hemen bütün cümlelerin Türkçenin sözdizimindeki yer düzenine aykırılıklar barındırdığı görüldü. Bu durumun temel sebebi, başta da belirtildiği üzere eserin çeviri bir metin olmasıdır, ancak Ali Şir Nevâyî gibi dil bilinci son derece yüksek olan bir sanatçının Türkçenin cümle yapısını bu derece bozmasının oldukça dikkate değer bir durum olduğu da belirtilmelidir. Bu konuda ayrı bir başlık açılmasının sebebi, eserdeki öge dizilişinde görülen aykırılıklara dikkat çekmektir.

“Bu söz bile aija mutalebe vü mu'aheze kıldı, ol işke” (26. kişi) “O yaptığı işten dolayı bu sözle onu paylamış oldu”.

“Zahir yüzidin edeb asramak Tiişri'niiş dostlarıga, batın yüzidin edeb asramakdur Tiişri'ge” (52. kişi). “Tanrı'nın dostlarına karşı görünür durumda edepli davranmak, iç dünyanızda Tanrı'ya karşı edepli davranmaktır dedi”.

“Mutaassıplar anı Belh'din çıkardılar, bi-günah, mezheb cihetidin” (127. kişi) “Mutaassıplar onu suçsuz yere ve yolundan dolayı Belh'ten sürdüler”.

“Halknıj helaki ikki iştêdür: Farzını zayı kılıp nafilega iştigal kılmak ve cevarih bile amel kılmak, köjül muvafakatıdın başka” (145. kişi). “ Halkın helak olması iki şeyle ilgilidir; farzı yerine getirmeyip nafilelerle uğraşmak, gönle uygun olmayan silahlarla amel işlemek”.

“Sayyadî irdi Buzcan’da, kulun tutkuçı” (434. kişi). “Buzcan’da kulun avlayan bir avcıydı”.

Sonuç

Daha önceki bir çalışmamızda Çağatay Türkçesinde kullanılan Türkçe bazı dil birimlerinin Batı Türkçesine göre farklı işlev ve görevleri üzerinde durulmuştu (Türk, 2019: s. 2191-2203). Bu çalışmamızda ise Çağatay Türkçesi metinlerinde karşılaşılan ve bu metinleri anlamayı zorlaştıran Farsça bazı cümle kopyalamaları, alıntı birtakım edatlarla bazı Türkçe sözcüklerin Batı Türkçesine göre alışılmışın dışında kullanılışları tespit edildi. Bu dil birimlerinin cümle yapılarının oluşturulmasındaki görevleri üzerinde durulup Ali Şir Nevâyî’nin Molla Abdurrahman Cami’den eklemeye ve çıkarmalarla çevirmiş olduğu Nesayimü’l-Mahabbe min Şemayimü’l-Fütüvve adlı eserden alınan örnek cümlelerle konu değerlendirilmeye çalışıldı.

Nesayimü’l-Mahabbe’de Ali Şir Nevâyî’nin telif ettiği mensur eserlerde görülmeyen, hatta bu eserinde de kendi eklediği yerlerde rastlanmayan Türkçenin sözdizimine aykırı pek çok cümle tipinin bulunduğu görüldü. Bu çalışmada gerek alıntı, gerekse Türkçe söz ve ibarelerin kopyalanan cümlelerdeki işlevleri tespit edildi ve bunların nasıl aktarılacağıyla ilgili görüşler belirtildi.

Bilindiği üzere Şahrüh’un ve Hüseyin Baykara’nın başkenti olan Herat, on beşinci yüzyılda bütün bölgenin en önde gelen bilim ve kültür merkezi konumundadır. Bilimin ve sanatın her alanında oldukça yoğun bir faaliyetin olduğu bilinen bu şehirde Türkçe ve Farsça da olgun eserlerini verirken birbirinden de yoğun biçimde etkilendi. Dil bilinci son derece yüksek düzeyde olduğu bilinen Ali Şir Nevâyî’nin söz varlığı bir yana sözdizimi konusunda bu derece etkilenmiş olması izaha muhtaç bir durumdur.

Kaynakça

- ECKMANN, Janos (1959). "Çağataycada Yardımcı Cümleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay., s.26-58.
- ERASLAN, Kemal (1979). *Ali Şir Nevâyî Nesayimü’l-Mahabbe min Şemayimi’l-Fütüvve*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955). "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay., s. 59-71.
- POLAT, Ülku (2018). Eski Uygur Türkçesinde Cümle, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi).
- TÜRK, Vahit (2019). "Tarihi Metin Aktarmaları ve Çağatay Türkçesi Metinlerinin Aktarılması Üzerine", Samsun, XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 2191-2203.